

Tien jaar later.

Nieuw handboek Geestelijke Verzorging

R.Ruard Ganzevoort

Verschenen in *Theologisch Debat* 4/1 (2006), 37-40

In 1996 verscheen het *Handboek geestelijke verzorging in zorginstellingen*. Onder redactie van Jaap Doolard werd een standaard voor het opkomende vakgebied neergelegd die door de jaren heen steeds weer als referentiepunt fungeerde bij de vele discussies over de identiteit en het profiel van de geestelijke verzorging. Nu, tien jaar later, ligt het *Nieuw handboek geestelijke verzorging* voor ons. Met deels dezelfde redactie en auteurs werden opnieuw ruim 900 bladzijden gevuld, waarvan twee derde met nieuw materiaal. Tijd dus voor een vergelijking. Binnen de marges van een signalement moet ik me natuurlijk beperken. Het gaat niet om een boekbespreking, maar om het signaleren hoe het veld in beweging is blijkens deze twee versies van het handboek. Wat is er veranderd in het afgelopen decennium? Hoe staat de geestelijke verzorging er tien jaar later voor?

Het eerste wat opvalt, is de verandering in titel. Het woordje ‘nieuw’ spreekt daarbij voor zich, maar in de titel is de toespitsing ‘in zorginstellingen’ weggefallen. Dat wekt de hoop dat we hier een verbreding vinden naar het veld van geestelijke verzorging in bijvoorbeeld de krijgsmacht, justitiële instellingen, onderwijs, politie, enzovoorts. Die hoop is echter vergeefs. Het gaat opnieuw alleen om het veld van de zorg. Nu is dat in zichzelf al een veld van een respectabele breedte, want het betreft de somatische ziekenhuiszorg, de psychiatrie of geestelijke gezondheidszorg, de revalidatiecentra en verpleeg- en verzorgingshuizen en de zorg voor verstandelijk gehandicapten. Het valt wel op dat de aandacht nogal verschillend is: de ziekenhuizen krijgen nu met 64 pp minder ruimte dan de vorige keer (107 pp) en de verpleeg-en verzorgingshuizen juist ruim meer (van 129 naar 206 pp). Ook de verstandelijk gehandicaptenzorg is wat uitgebreid van 110 naar 150 pp. De psychiatrie blijft gelijk met 82 pp steken en de jeugdzorg komt nieuw binnen met 11 pagina’s. Het zou aardig zijn na te gaan wat deze verschuivingen en verschillen betekenen. Voor de ontwikkeling van het vak zou echter een nog verdere verbreding de moeite waard zijn, juist als het gaat om de vraag wat geestelijke verzorging nu eigenlijk is. De beantwoording van die vraag wordt nu gedomineerd door het veld van de zorg, wat ook gevolgen heeft voor de besproken thema’s: wel ziekte, ouderdom en medische ethiek, maar niet schuld, geweldsvragen of ontwikkelingspsychologische aspecten. Bij die verschillende thema’s in diverse velden verschuift bovendien het vakmatige

profiel van de geestelijk verzorger en in die zin kan de professie van de geestelijke verzorging alleen goed ontwikkeld worden in dat bredere kader.

Het tweede opvallende punt is dat twee van de meest centrale thema's ontbreken in de structuur van het boek: het ambt en de vrijplaatsfunctie. Ze worden wel her en der genoemd, maar er wordt niet expliciet aandacht besteed aan de vraag wat ze betekenen en hoe ze het profiel van de geestelijk verzorger kleuren. Bij de vrijplaatsfunctie van de geestelijke verzorging zou het ontbreken gezien kunnen worden als een teken van de groeiende consensus dat dit essentieel deel uitmaakt van de rol van de geestelijk verzorger. Die wordt in het handboek van 1996 nog vooral verankerd in het ambtelijke karakter (168 vv), maar krijgt in het nieuwe handboek vooral gestalte in het denken over professionaliteit (153 vv). De geestelijk verzorger heeft een inhoudelijke onafhankelijkheid ten opzichte van de organisatie waarbinnen hij of zij werkt, en kan zich dan ook nooit helemaal uitleveren aan het daar dominante discours. Dat betekent dat de verzorger dus wel kan samenwerken in multidisciplinaire teams, maar altijd kritisch blijft staan tegenover de medisch-technische en zorgeconomische rationaliteit. In de geestelijke verzorging wordt de gesprekspartner niet beperkt tot bijvoorbeeld ziekte of afhankelijkheid, maar wordt de ruimte geboden voor existentiële vragen en behoeften. Of deze consensus in het denken over de vrijplaats voldoende is, moet nog blijken, zeker nu de zorgverzekeraars opnieuw nadenken over de plaats van geestelijke verzorging in het zorgpakket. Dergelijke zakelijke omgevingsfactoren zijn van grote invloed op de principiële discussies.

Op het punt van het ambt zien we een dergelijke consensus niet. Het is zelfs één van de brandende discussies in het vakgebied. Zo zag en ziet de vereniging van geestelijk verzorgers in zorginstellingen VGVZ ambtelijke binding aan een levensbeschouwelijke organisatie als een essentieel onderdeel van het beroepsprofiel, terwijl de vereniging van geestelijk werkers Albert Camus juist tegen ambtelijke binding pleit. Die laatste stem krijgt in het nieuwe handboek expliciet de ruimte. De argumentatie is dan dat een ambtshalve binding alleen zinvol is wanneer de geestelijk verzorger tot dezelfde stroming behoort als diens gesprekspartner, en dat dat in de meeste gevallen niet aan de orde is. De 'algemene' geestelijk verzorger is dus primair professioneel begeleider en treedt desgewenst op als makelaar voor het contact met religieuze ambstdragers.¹ Hij of zij faciliteert wel samenkomsten, maar is niet meer zelf de voorganger. Deze opmerkingen raken aan de discussie die eerder in dit tijdschrift is bediscussieerd door Doris Nauer en Johan Bouwer: moet de geestelijke verzorging een specifiek christelijk karakter krijgen, of juist meer algemeen zijn om te kunnen aansluiten bij de levensbeschouwing van de ander?

Het begrip 'ambt' is natuurlijk complex en beladen. Het duidt om te beginnen op een formele kerkelijke legitimatie (of een equivalent daarvan bij andere godsdiensten en de humanistisch geestelijk verzorgers). Die legitimatiedrang staat

¹ In het oude handboek had Harry Kunneman ook al gepleit voor 'algemeen-bijzondere zorg', maar dat stond niet in het kader van de ambtdiscussie.

echter onder druk met de ‘ontkerkelijking van de zorg’ en de opkomst van HBO-geestelijk verzorgers die vaker zonder ambtelijke binding aan het werk gaan. Naast deze kerkelijke zijde, gaat het in de discussies vaak om de gevulde identiteit waarmee de geestelijk verzorger aan de slag moet. Een neutrale professionaliteit is in dit werk niet mogelijk en niet gewenst. De geestelijk verzorger zal dan ook de eigen levensbeschouwing doorleefd moeten hebben, ongeveer zoals de psychotherapeut het eigen innerlijk moet leren kennen in bijvoorbeeld een leertherapie. Het is echter de vraag of deze levensbeschouwelijke identiteit geconfessionaliseerd of (liever) geprofessionaliseerd moet worden. De derde dimensie van het ambtsbegrip is de symbolische lading. De rol van ‘geestelijke’ evocert een verhouding tot het transcendente, het heilige, God, en dat wordt in het ambt gesymboliseerd. Dit is enigszins te vergelijken met de juridische professie, waar de rol van rechter rechtvaardigheid symboliseert. Het gaat bij deze dimensie niet per se om de formele legitimatie en ook niet om de persoonlijke vroomheid of visie, maar om de rol die men speelt in het leven van zorgvragers en in de rol die zij aan hem of haar toekennen. Het onderscheiden van deze drie dimensies van ‘ambt’ zou de discussie wellicht een stap verder helpen. In het *Nieuw handboek* wordt de discussie over het ambt echter niet wezenlijk gethematiseerd.

Een derde punt dat opvalt in de vergelijking ligt op het vlak van de verschillende religieuze identiteiten. Het oude handboek had een hoofdstuk met daarin zes aparte bijdragen over geestelijke verzorging vanuit levensbeschouwelijke stromingen (en een zevende over algemeen-bijzondere zorg). Dit hoofdstuk is in het nieuwe handboek vervangen door een hoofdstuk over identiteit en interculturalisatie. Nu geen palet van stromingen meer, maar een beschrijving van het meer algemene aspect van interculturele en interreligieuze dialoog. Dat betekent onherroepelijk dat de aandacht voor specifieke tradities in dit handboek minder is geworden, maar de winst is dat de ontmoeting meer aandacht krijgt. Methodisch is dat allemaal nog niet zo uitgewerkt, maar de auteurs bieden wel een interessante casus van de begeleiding van moslim-ouders bij het sterven van hun kind. Uiteindelijk draait het om compassie, en bij de soms zeer verschillende culturele en religieuze duidingen en vormen leidt dat tot scherpe tegenstellingen die de aandacht verdienen. Interculturele zorg is daarom altijd in de eerste plaats cultuurspecifieke zorg.

Een interessant detail dat iets zegt over het tijdsgewricht is de paragraaf over euthanasie. Was er eerst een bijdrage van H.M. Kuitert ondergebracht bij de *capita selecta*, nu valt het onder ethische advisering in ziekenhuizen. Het sterk ethisch-inhoudelijk geladen betoog is vervangen door een meer procedureel informerend stuk van H.C. van den Ende. Het roept de gedachte op dat euthanasie een veel vanzelfsprekender deel is geworden van de zorgpraktijk, waar wel de zorgvuldigheid zwaar weegt, maar de principiële ethische discussie wel is afgerond. Iets vergelijkbaars zien we bij de aandacht voor sterven en bijna-dood-ervaringen. Kreeg dat in 1996 nog een hoofdstuk, nu is het zelfs in de index niet meer echt terug te vinden (dood: *passim*, zie ook zie sterven. Sterven: *passim*, zie

ook euthanasie en suicide). Waar het sterven vooral geïntegreerd is in het leven, daar is de BDE wellicht toch te esoterisch voor een handboek dat fors inzet op professionaliteit.

De ethiek komt ook terug in een andere opvallende vernieuwing: het deel over onderwijs en onderzoek. Hier wordt de relatie tussen geestelijke verzorging en ethiek aan de orde gesteld. Die relatie staat wel ter discussie, maar Theo Boer betoogt waarom ethiek niet zonder levensbeschouwing kan en waarom de geestelijk verzorger juist ook als ethicus moet optreden. Dat was in het oude handboek ook al zo, maar werd niet apart gethematiseerd. In dit deel staan ook drie (overlappende) bijdragen over de rol van de verzorger als docent, een (al snel verouderd of incompleet) overzicht van wetenschappelijk onderzoek op dit terrein en een bijdrage over levensbeschouwelijke diagnostiek. In het totaal van het handboek valt dit deel op als het meest academisch. We kunnen er uit afleiden dat de discipline ook op dat terrein volwassen aan het worden is, al blijft de nadruk voorlopig nog erg sterk op het niveau van de praktijk liggen. Het zou hier en daar nog wel wat steviger en grondiger mogen worden, maar er worden stappen in de goede richting gezet.

Het laatste opvallende punt is de beroepsstandaard. Die is in 2002 vastgesteld door de VGVZ, maar in het oude handboek stond wel de voorloper daarvan: het beroepsprofiel dat in 1995 was vastgesteld. In de beroepsstandaard is naast een revisie van het profiel ook een beroepscode opgenomen. Het tekent allemaal de toenemende professionalisering van de doelgroep. De volgende stap is dan ook een accreditatie van opleidingen en nascholing voor geestelijk verzorgers en een beroepsregister. Aan beide wordt hard gewerkt. De beroepsstandaard (zie www.vgvz.nl) vormt het kader voor het *Nieuw Handboek*, en zou dan ook een mooie aanvulling zijn geweest. Behalve dan misschien om één reden: het *Nieuw handboek* is niet meer zo eenduidig gebonden aan de VGVZ. Was het oude handboek nog aan de vereniging opgedragen en er direct uit voortgekomen, het nieuwe lijkt zich op verschillende punten wat onafhankelijker op te stellen. Dat lijkt mij winst. Een beroepsvereniging is een belangrijke speler in de ontwikkeling van een professie, maar niet de enige. Naast inhoudelijke expertise en visie heeft ze ook een specifiek perspectief en bepaalde beroepsbelangen. Voor de verdere uitbouw van het veld kan het helpen als er nadrukkelijk meer discussie op gang wordt gebracht, juist ook tussen groepen met verschillende belangen. De lossere positie die dit handboek ten opzichte van de VGVZ inneemt, laat zien waar die speelruimte gevonden kan worden. Het zal wel een derde of vierde versie kosten voor dat niveau ook gehaald wordt.

Naar aanleiding van:

- J.J.A. Doolaard (eindred.) *Handboek geestelijke verzorging in zorginstellingen*. Kampen: Kok, 1996, 911 blz, niet meer verkrijgbaar.
- Jaap Doolaard (eindredactie) *Nieuw handboek geestelijke verzorging*. Kampen: Kok, 2006, 927 blz, € 55,-